

УДК 330.1:332.01

Т. В. Пепа, д.е.н.

ДУ «Інститут демографії і соціальних досліджень» НАН України,

О. В. Мазур, викладач

Київський інститут ринкових відносин

**ПРОСТОРОВА ФУНКЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ
РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО АПК****T. V. Pepa,**

The Institute of Demography and Social Research of NAS of Ukraine,

O. V. Mazur

Kyiv Institute of Market Relations

**SPACE FUNCTION-TERRITORIAL ORGANIZATION
OF REGIONAL AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT**

В статті розглядаються основні проблемні питання розвитку регіонального АПК, зокрема АПК Подільського макрорегіону. Досліджено просторову функціонально-галузеву організацію й територіальну структуру АПК, оцінено відповідність її суспільним потребам. Обґрунтовано напрями удосконалення територіальних пропорцій, раціоналізації просторової структури з метою підвищення ефективності агропромислового виробництва.

Ключові слова: *регіональний АПК, просторовий розвиток, функціонально-територіальна організація, проблеми, напрями, перспективи.*

In the article key issues concerning the development of regional agricultural sector, particularly that of Podilsky macro-region, are described. Space function-sectoral organization and territorial structure of agricultural sector are investigated, and their relevance to social needs is evaluated. The ways to improve territorial proportions and modernize space structure for the purpose of increasing of agricultural production efficiency are substantiated.

Key words: *regional agricultural sector, space development, function-territorial organization, problems, directions, prospects.*

Постановка проблеми. Вирішення важливих соціально-економічних задач трансформаційного періоду потребує приведення в дію потужних ринково-орієнтованих важелів у всіх сферах діяльності, зокрема в галузях агропромислового комплексу (АПК) для послідовної переорієнтації господарських процесів у напрями реформування, модернізації та підвищення їх економічної активності. Важлива роль у цьому процесі належить регіональним АПК, функціонування яких як базових осередків і опорних каркасів регіональних господарських систем, зокрема районів агропромислової спеціалізації, повинно забезпечити динамічний, збалансований соціально-економічний їх розвиток, підвищення рівня життя населення на основі використання всіх наявних ресурсів та посилення дієвості управлінських рішень. Кожен із регіональних АПК характеризується своєрідним потенціалом природних ресурсів, специфічною виробничою спеціалізацією, функціонально-галузевою та територіальною структурою господарства, рівнем сформованості.

Мета статті: розглянути основні питання розвитку регіонального АПК; дослідити його просторову функціонально-галузеву організацію й територіальну структуру, оцінити відповідність її суспільним потребам; обґрунтувати напрями удосконалення територіальних пропорцій, раціоналізації просторової структури для підвищення ефективності агропромислового виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто вказати, що загалом агропромисловий комплекс країни є потужним поліструктурним інтегрованим утворенням, що об'єднує різні галузі, включаючи до свого складу: сільськогосподарське виробництво (рослинництво і тваринництво), що створює сировинну базу та є основною ланкою АПК; галузі, що переробляють сільськогосподарську сировину; галузі, які створюють матеріально-технічні засоби для галузей АПК; галузі виробничої і соціальної інфраструктури.

На підприємствах АПК переробляється основна частина рослинницької та тваринницької сировини, його продукція характеризується масштабністю, в основному позитивною динамікою та різноманіттям різних видів продовольства (табл. 1).

АПК є містким у змістовному відношенні територіально-виробничим утворенням, сукупністю галузей, діяльність яких спрямована на задоволення потреб населення в продуктах харчування й інших виробках із сільськогосподарської сировини. Територіально-просторова його структура складається з делімітованих за ознакою визначеної спеціалізації виробничих комплексів нижчого таксономічного рангу як базової основи і вузлових стрижнів регіональних просторів. Вони є різні за масштабом, складом, потужністю, рівнем комплексності та ступенем завершеності формування. Залежно від наявного природно-ресурсного потенціалу і завдань, які покладені на них, визначається їх виробнича спеціалізація, вони характеризуються своєрідною галузевою функціонально-просторовою структурою, сформованою в результаті територіального поділу праці.

Таблиця 1

Динаміка виробництва основних видів агропромислової продукції

	Роки			Зміни, %	
	2005	2007	2010	2010 до 2005, %	2010 до 2007, %
Сільськогосподарська продукція					
<i>Рослинництво</i>					
Зернові культури, тис. т	38016	29295	39271	103,3	134,1
Буряки, тис. т	15468	16978	13749	88,9	81,0
Соняшник, тис. т	4706	4174	6772	143,9	162,2
Рапс, тис. т	285	1047	1470	515,8	140,4
Соя, тис. т	613	723	1680	274,1	232,4
Картопля, тис. т	19462	19102	18705	96,1	97,9
Овочі, тис. т	7295	6835	8122	111,3	118,8
Плоди и ягоди, тис. т	1690	1470	1747	103,4	118,8
<i>Тваринництво</i>					
М'ясо, тис. т	1597	1912	2059	128,9	107,7
Молоко, млн. т	13,7	12,3	11,2	81,8	91,1
Яйця, млн. шт.	13046	14063	17052	130,7	121,3
Вовна, тис. т	3,2	3,4	4,2	131,3	123,5
Продукція харчової промисловості					
М'ясо, ковбасні вироби, м'ясні напівфабрикати, тис. т	1075,4	1480,6	1443,1	134,2	97,5
Соки, тис. т	320,1	567	440,3	137,6	77,7
Молоко оброблене, тис. т	864	863	801	92,7	92,8
Сири і кисломолочні продукти, тис. т	856,5	870,6	764,5	89,3	87,8
Борошно і крупи, тис. т	3286	3226	2972	90,4	92,1
Цукор білий кристалічний, тис. т	2139	1867	1805	84,4	96,7
Пиво, млн. дал.	238	316	310	130,3	98,1
Мінеральні води, млн. дал.	114,8	160,5	143,4	124,9	89,3
Безалкогольні напої, млн. дал	169	196	148	87,6	75,5

Джерело: [1].

Кожен із регіональних агропромислових комплексів є територіально локалізованим у межах певної території утворенням, покликаним організувати сукупність організаційно-економічних і техніко-технологічних процесів та відносин в просторових координатах, які характеризують відтворювальні процеси і забезпечують відповідну динаміку на певній, інституційно відособленій у процесах загальної регіоналізації території. Основою їх функціонування є агропромислові інтеграційні зв'язки, що вибудовуються в процесі синтезу та багатоаспектної взаємодії його основних сфер як складників та ієрархічно упорядкованих таксонів – від локальних, регіональних до генералізованих АПК державного рівня. Вони, виробляючи значні обсяги агропромислової продукції, здійснюють перевезення, зберігання, переробку сільськогосподарської продукції, постачання її споживачам, задовольняючи потреби населення в екологічно чистих продуктах харчування і товарах широкого вжитку.

Продукція АПК реалізується в основному на продовольчих ринках, які являють собою сукупність економічних відносин, що склалися у сфері обміну з приводу реалізації товарів, продукції та послуг. Різні за формою і масштабом, функціонально-галузевою спеціалізацією АПК співіснують, розвиваються і функціонують в регіонально стратифікованих економіко-соціально-екологічних середовищах, базуючись і не вичерпуючи існуючі варіанти форм просторової організації, але формуючи в більшості

регіональних структур їх кістяк. Цілісність і єдність агропромислових формувань не можна визначити статично, адже їм притаманний процес розвитку, що виражається в зміні змісту, форми, їх поєднанні та співвідношенні. В АПК поєднується дія всіх елементів, базуючись на пріоритетності тих факторів, які при його функціонуванні знаходяться в урівноваженому стані.

Серед регіональних АПК особлива роль належить мезо- та макроструктурам – АПК областей та економічних районів. Вони є складовими агропромислового комплексу та продовольчого ринку країни, що є масштабними економічними системами, стан та можливості яких визначаються чинниками, що охоплюють комплекс природно-кліматичних, організаційно-економічних, науково-технічних, соціальних та політичних умов функціонування продуктивних сил. Рівень їх розвитку залежить від економічного потенціалу АПК, платоспроможного попиту населення, рівня виробництва продукції комплексу, ступеня розвитку ринкової інфраструктури, міжрегіональної інтеграції, характеру зовнішньоекономічної діяльності, рівня захисту внутрішнього ринку. Структуру їх становить продукція сільського господарства, переробних галузей, а також продукція оптової і роздрібною торгівлі.

Яскравим відображенням агропромислової спеціалізації макрорегіону є Подільський економічний район, який межує з Молдовою, а також п'ятьма економічними районами України, а його розташування між Передкарпаттям та Придніпров'ям, двома важливими паливно-сировинними базами країни, створює сприятливі умови для подальшого розвитку. По території регіону проходять важливі міжнародні транспортні магістралі: залізниці, шосейні дороги, трубопроводи. Зручне економіко-географічне положення регіону, протяжність території з півночі на південь – 240 км, із заходу на схід – 370 км, розташування його у центральній частині Правобережної України, на Подільській і Придніпровській височинах та в зоні з родючими ґрунтами і достатнім зволоженням, вигідне транспортно-географічне положення обумовлюють його пріоритетний агропромисловий характер розвитку.

Подільський економічний район, займаючи четверте місце за величиною території серед економічних районів України, що впливає на можливості його комплексного економічного і соціального розвитку, поки що не посідає належного місця у виробництві валової доданої вартості. Об'єктивними причинами такого стану є: суто аграрне спрямування розвитку господарської системи (показник доданої вартості сільського господарства майже в три рази вищий за середній по Україні); невисока щільність населення; висока питома вага сільського населення, що становить понад 50 %; недостатній рівень розвитку хімічної, металургійної, машинобудівної галузей промисловості, що могли б сформувавши високорентабельне виробництво; перевага у структурі експорту продукції, що створює низький рівень доданої вартості (продукція сільського господарства та переробних галузей виробництва).

Займаючи 10 % території України та концентруючи 4,4 млн. чол. – 8,9 % населення держави, Подільський район є одним із макрорегіонів, який має багаті природні ресурси, що є підґрунтям для активізації виробничої діяльності. Його господарський комплекс має чітко виражену індустріально-аграрну спрямованість. Однак за рівнем соціально-економічного розвитку, окрім сільськогосподарського виробництва, Подільський макрорегіон помітно відстає від інших економічних районів і країни в цілому, що зумовлює необхідність при врахуванні специфіки наявних природних ресурсів активізації його господарської діяльності, перш за все в провідних його ланках, до яких і належить агропромисловий комплекс, що має потужну ресурсну базу і достатню результативність, зокрема в сфері сільськогосподарського виробництва (табл. 2).

Таблиця 2

Валова продукція сільського господарства макрорегіонів країни за 2010 рік

	Валова продукція сільського господарства					
	Всього		рослинництва		тваринництва	
	млн. грн.	місце	млн. грн.	місце	млн. грн.	місце
Україна	100536,2		58677,6		41858,6	
Подільський район	13276,1	4	8820,2	2	4455,9	7
Вінницька	6162,5		4224,2		1938,3	
Тернопільська	2941,6		1867,1		1074,5	
Хмельницька	4172,0		2728,9		1443,1	
Донецький район	7493,6	8	3999,2	8	3494,4	8
Карпатський район	11035,5	7	5283,4	7	5752,1	2
Південний район	16468,0	1	10916,2	1	5551,8	3
Поліський район	12501,9	5	7098,6	5	5403,3	4
Придніпровський район	13794,5	2	8499,6	3	5294,9	5
Східний район	12351,7	6	7852,9	4	4498,8	6
Центральний район	13632,7	3	6210,5	6	7422,2	1

Джерело: [1].

АПК Поділля як домінуюче міжгалузеве територіально-виробниче утворення, яке сформувалось на базі розвинутого сільського господарства і переробної промисловості регіональних агросистем Вінницької, Хмельницької і Тернопільської областей, характеризується своєрідною територіальною організацією і просторовою структурою. Рівень його розвитку, пропорційність і збалансованість складових сфер тісно пов'язані зі ступенем забезпечення потреб населення в основних продуктах харчування відповідно до фізіологічних норм, з матеріальним добробутом населення.

Від рівня його розвитку залежить потужність експортного потенціалу, масштаби зовнішньоекономічної діяльності. Так, в 2010 р. в структурі експорту макрорегіону продукція сільського господарства і харчові вироби становили 46,9 %.

Сучасний стан і рівень розвитку АПК Поділля і його регіональних мезоструктур в умовах економічної нестабільності й обмеженості бюджетних ресурсів не можна визнати задовільними. Вочевидь, існує певна нестача продовольчих продуктів і їх низька якість, високі затрати виробництва, зниження самозабезпеченості регіону власними продуктами, зростання питомої ваги імпорту основних продуктів харчування в продовольчому балансі регіону. Подолання негативних явищ, стабілізація виробництва, забезпечення поступового і послідовного зростання випуску продовольчих товарів потребують розробки і впровадження системи заходів по подальшому поживленню господарської діяльності в АПК. Поряд з активізацією господарської діяльності АПК макрорегіону за рахунок підвищення рівня використання усіх ресурсів і потенційних резервів також потребує раціоналізації й сама структура комплексу шляхом оптимізації галузевих і територіальних пропорцій, збалансованості основних його сфер. Сучасна структура АПК Поділля далека від досконалої, помітне значне розбалансування і неузгодженість його складових (табл. 3). Базуючись на узагальнених даних та не враховуючи позицій тіншового характеру, можна умовно подати такі розрахунки структури АПК, які приблизно характеризують картину, що склалася в агропромисловій сфері.

Таблиця 3

**Галузево-функціональна структура АПК України і Поділля
(за обсягом продукції, в %)**

АПК і його сфери	Україна	Поділля
Галузі, що виробляють засоби виробництва для основних сфер АПК	7,0	4,2
Галузі сільського господарства	53,5	57,1
Галузі переробної промисловості	35,2	36,3
Галузі інфраструктури	4,3	2,4
Всього	100,0	100,0

Розгляд і аналіз галузевої структури АПК Подільського макрорегіону свідчить про невідповідність сировинної сфери переробній та про значне відставання інфраструктурного забезпечення, що обумовлює проблемність його розвитку. Провідна роль у структурі комплексу належить сільському господарству, причому тенденція до зростання питомої ваги цієї сфери діяльності в складі АПК регіону за останні 10 років посилюється. Якщо переробна ланка в динаміці останніх років характеризувалася відносною стабільністю, то інфраструктурна ланка поступово і надалі втрачає свої позиції і не відповідає потребам основних сфер комплексу, стримуючи його розвиток.

Подальший ефективний розвиток АПК Подільського макрорегіону як багатогалузевого утворення з органічно взаємозв'язаним виробництвом різного економічного характеру можливий лише на основі забезпечення пропорційної та збалансованої діяльності усіх його складових елементів, чіткого узгодження усіх ланок галузевого і територіального характеру, удосконалення структури комплексу, оптимізації пропорцій як між окремими його складовими сферами, так і всередині них. В кінцевому результаті пропорційно-збалансований розвиток АПК сприяє наближенню обсягів і структури виробленої продукції з урахуванням якості до суспільних потреб у ній.

Насамперед, необхідним є оптимізація структурних змін стосовно складу АПК Поділля та його регіональних структур, яка повинна реалізуватися в підвищенні ролі і значимості переробної та інфраструктурної його ланок. Роль і місце переробних галузей повинні відповідати тому призначенню і ролі, які вони відіграють у забезпеченні життєдіяльності населення, задоволенні його суспільних потреб. Частка переробних галузей, зокрема галузей харчової промисловості в структурі АПК району, має зрости до 45 % за рахунок реалізації заходів, серед яких суттєву роль відіграє раціоналізація територіальних і галузевих пропорцій, зокрема в регіональних мезоструктурах, удосконалення структури їх господарських комплексів (рис. 1), адже вони безпосередньо впливають на економічну ефективність виробництва і пов'язані з її підвищенням.

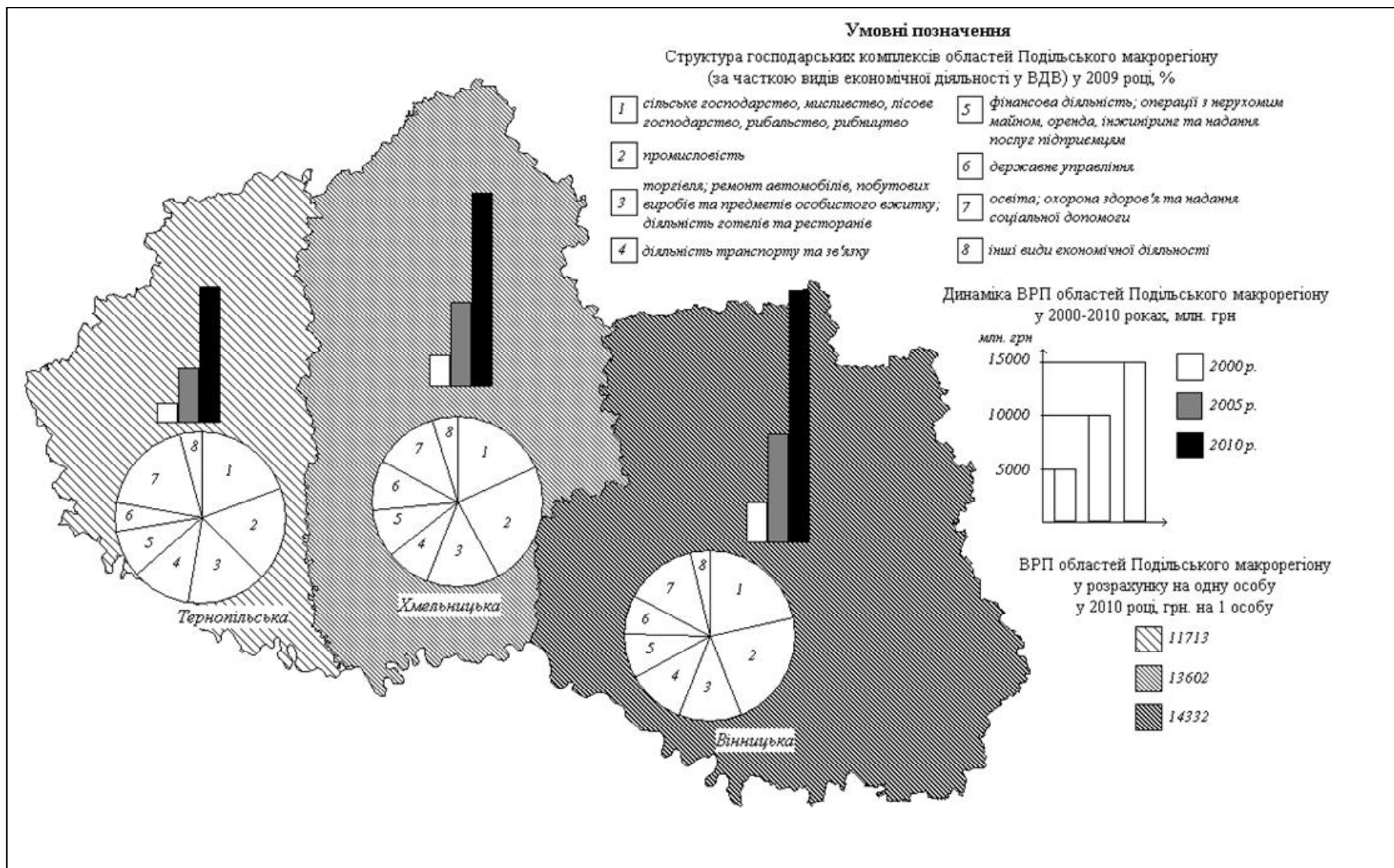

Рис. 1. Структура господарських комплексів мезосистем Подільського макрорегіону

Важливим напрямом стабілізації агропромислового виробництва макрорегіону і забезпечення темпів його зростання є визначення пріоритетів у системі заходів щодо розвитку комплексу і його складових конструктивного характеру. Оптимізувати функціональну, територіальну, галузеву і продуктову структуру АПК Подільського регіону можливо за рахунок реалізації пріоритетів його структурної перебудови – зміни співвідношення між його сферами і створення бази для прискореного розвитку в його будові переробної та інфраструктурної сфер.

Забезпечення сталого функціонування АПК Поділля і його складових з подальшим нарощуванням темпів економічного зростання потребує розробки загальних напрямів, стратегії його подальшого розвитку з обґрунтуванням системи конкретних завдань, специфічних для кожної сфери комплексу. Щодо базової сільськогосподарської ланки АПК Поділля, то комплекс заходів повинен бути спрямований на більш повне використання наявного ресурсного потенціалу, поступове нарощування обсягів виробництва продовольчої продукції, на якій спеціалізується регіон, реалізуючи такі завдання: оптимізацію внутрішньогалузевої структури сільського господарства, модернізацію основних засобів виробництва, підвищення родючості ґрунтів, впровадження нових прогресивних технологій вирощування сільськогосподарських культур, реформування відносин власності, зміцнення кормової бази тваринництва, підвищення якості продукції, розширення мережі спеціалізованих господарств по виробництву окремих видів продукції, удосконалення служб агросервісу, посилення селекційно-племінної роботи з метою створення систем ведення тваринництва і птахівництва, зміцнення матеріально-технічної бази тваринницьких комплексів різної спеціалізації з підвищенням рівня їх комплексності, механізації і автоматизації, розширення і зміцнення мережі складів і сховищ матеріалів та продукції тваринництва, що дасть можливість зміцнити сировинну ланку і забезпечить ефективне функціонування на території макрорегіону спеціалізованих продуктових комплексів. В результаті виконання передбачених заходів і визначених пріоритетів передбачається на перспективу помітне зростання обсягів основних видів агропромислової продукції – зерна, льоноволокна, картоплі, м'яса, молока.

Щодо завдань перспективного розвитку підприємств і організацій переробної сфери як структуроформуючої ланки АПК, то вони полягають у забезпеченні оптимального співвідношення між виробництвом продовольчої продукції з сировинною базою та потребами в ній, у забезпеченні населення високоякісними продуктами харчування. Раціоналізація структури виробництва і споживання потребує корінних змін у напрямку зміцнення техніко-технологічної бази провідних галузей переробної сфери комплексу, в удосконаленні територіальної організації і поглибленні спеціалізації, в забезпеченні ефективного функціонування підприємств різних форм власності, в створенні прогресивних видів інтегрованих формувань виробників сільськогосподарської продукції і переробних підприємств, у розширенні мережі ринкової інфраструктури.

Удосконалення виробничої інфраструктури АПК пов'язане з покращенням обслуговування основного виробництва комплексу, активізацією діяльності всіх її складових, що потребує, насамперед, раціоналізації територіального розміщення об'єктів допоміжного і обслуговуючого характеру, здійснення реформування відносин і прискорення приватизації окремих виробництв, переозброєння діючих та створення нових підприємств схову і збереження продовольчої продукції і розширення існуючої мережі холодильно-складського господарства, оптимізації транспортного обслуговування і зміцнення парку транспортних засобів, розширення внутрішньогосподарських шляхів з твердим покриттям, формування раціональної системи ремонтно-технічного обслуговування, створення бази тарного господарства та розширення випуску промислових видів тари і пакувальних матеріалів.

Щодо загальних положень, то обґрунтування основних напрямів перспективного розвитку АПК Поділля, вибір пріоритетів у цьому розвитку повинні базуватися на конкретних соціально-економічних і науково-технічних розробках з поетапним вирішенням завдань, що, насамперед, включають:

- прогресивні структурні зрушення та перебудову в напрямі модернізації галузевої, регіональної і організаційної та управлінської архітектоники господарського комплексу;
- більш повне та комплексне використання природно-ресурсного потенціалу на базі оцінки його функціонально-компонентного складу;
- оптимізацію виробничих і земельних відносин, створення і поширення різноманітних нових прогресивних організаційних форм агропромислового виробництва;
- розширення інвестиційно-інноваційної діяльності з урахуванням стратегічної сумарної ефективності капітальних вкладень, спрямованої на раціоналізацію структури комплексу;
- розширення і зростання обсягів залучення інвестицій в основні галузі АПК регіону з усіх існуючих джерел надходження;

– зміцнення матеріально-технічної бази всіх складових комплексу, підвищення технологічного рівня агропромислового виробництва на основі розробки і впровадження досягнень науково-технічного прогресу;

– забезпечення ресурсозбереження в АПК як за рахунок більш повного і комплексного використання сировинних і матеріальних ресурсів, запровадження мало- і безвідходних технологій, так і шляхом скорочення витрат сировини та утилізації відходів основного виробництва;

– поглиблення спеціалізації і раціоналізації територіальних пропорцій у розвитку і розміщенні основних сфер АПК макрорегіону та його мезоструктур з урахуванням регіональних особливостей території регіону;

– удосконалення фінансово-кредитних відносин і державного регулювання в забезпеченні ефективного розвитку АПК регіону та його регіональних систем;

– посилення екологізації агропромислового виробництва, створення механізму захисту, оздоровлення та збереження навколишнього середовища.

Висновки. Реалізація передбачених заходів, спрямованих на підвищення ефективності агропромислового виробництва макрорегіону, при впровадженні дієвого господарського механізму, раціоналізації інвестиційної і фінансової політики забезпечить, за прогнозними розрахунками, зростання валового регіонального продукту в 2015 році (порівняно з 2010 р.) в 1,58 разу, а обсягів сільськогосподарського виробництва – в 1,16, причому у Вінницькій області – в 1,21 разу.

При забезпеченні необхідного фінансування заходів АПК Поділля перетвориться на потужний, високоефективний виробничо-територіальний комплекс, продукція якого буде як забезпечувати потреби населення в продовольчих товарах, так і надасть можливість спрямовувати значну їх частину на експорт, інтегруючись у світовий простір.

Список літератури

1. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 558 с.
2. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку / [за ред. П. Т. Саблука]. – К. : ІАЕ, 2002. – 647 с.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2013.

Відомості про авторів

Т. В. Пена, доктор економічних наук, ІДСД НАН України.

О. В. Мазур, викладач, Київський інститут ринкових відносин.